
Els drets culturals de les poblacions menudes (bilingüe)

Autor: Css. Promoció Cultural
Aprovació: Ple, 22 desembre 2025

Antecedents al Consell Valencià de Cultura

Des del 2009, el Consell Valencià de Cultura està alertant sobre la despoblació com un fenomen territorial i humà, a més d'advertir sobre els seus múltiples efectes i conseqüències geogràfiques i socials, tal com s'ha indicat en els informes "Sobre els despoblats moriscos valencians" de 2009 i "Patrimoni cultural en nuclis poblacionals despoblats" de 2013. En novembre de 2019, la Comissió de Ciències realitzà en la seu del Consell Valencià de Cultura, al Palau de Forcalló, un microseminari amb la participació de persones expertes, entitats i responsables institucionals del qual sorgiren dues declaracions, la primera el mateix any sobre el despoblament i el medi rural, i la segona un any després sobre el problema del despoblament rural. Més recentment, l'any 2025 s'ha dut a terme la "Nova Declaració Institucional sobre la Despoblació" sorgida de la reunió duta a terme el 24 d'abril del mateix any, amb els responsables de l'Acció Estratègica Valenciana Antidespoblació, coordinada per ESTEPA-Unitat d'Investigació, Estudis del Territori, Paisatge i Patrimoni de la Universitat de València, sota la direcció del catedràtic de Geografia Jorge Hermosilla Pla. També, i durant el passat ple de novembre, fou aprovat per unanimitat l'informe sobre despoblació. A més, i amb la finalitat de conscienciar pedagògicament l'alumnat dels centres escolars de la Comunitat Valenciana, el concurs escolar de dibuix i de literatura del Consell Valencià de Cultura de 2020 portava com a títol "Desertificació i Despoblació".

Els drets culturals són drets humans

Dels 542 municipis de la Comunitat Valenciana, 172 mostren un índex d'envelliment superior al 250% la qual cosa indica, en altres paraules, que n'hi ha 25 persones majors de 64 anys per cada 10 persones menors de 16 anys; i en 200 municipis l'índex de dependència, que inclou les persones de més de 64 i menys de 16 anys respecte a les persones de 16 a 64 anys, és superior al 60%. El despoblament, com a procés que caracteritza l'abandó territorial i demogràfic, ha sigut particularment intens a les comarques d'interior i de muntanya de la Comunitat Valenciana. En efecte, les comarques de l'interior i, especialment, els municipis localitzats en dominis muntanyencs, amb més dificultats d'accessibilitat als nuclis urbans, han experimentat en els últims 120 anys una considerable pèrdua de població: aproximadament el 40% del retrocés demogràfic, si bé amb contrastades diferències entre elles. El despoblament es localitza principalment a les comarques dels Ports de Morella, l'Alt Maestrat, l'Alcalatén, l'Alt Millars, l'Alt Palància, el Racó d'Ademús, la Serrania, la Plana d'Utiel-Requena, la Vall de Cofrents-Aiora, la Canal de Navarrés, i part de la Vall d'Albaida, l'Alcoià, i el Comtat. De la

mateixa manera este fenomen es localitza en el sector occidental (interior) de diverses comarques litorals com el Baix Maestrat, la Plana Alta, la Plana Baixa, la Marina Alta i la Marina Baixa¹.

Els pobles rurals s'enfronten, des de fa anys, a una doble preocupació: la pèrdua d'habitants i la pèrdua dels drets culturals, un esforç per preservar-los que s'entrellaça amb un canvi paradigmàtic en la política cultural local vista des d'una perspectiva de drets humans. Els drets econòmics, socials i culturals, també coneguts com drets de segona generació, es van incloure en la *Declaració Universal dels Drets Humans* de l'any 1948 en el seu article 27, protecció que fou desenvolupada en el *Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals* de l'any 1966; i, més endavant en la *Declaració de Friburg* de l'any 2007, on s'indicava que al igual que els drets humans, els drets culturals són expressió i exigència de la dignitat humana. Aquests drets es basen en gaudir de la cultura en condicions d'igualtat, dignitat humana i no-discriminació, i fa referència al dret de les persones a expressar-se lliurement, a accedir als patrimonis, valors i identitats, així com a participar en la vida cultural.

L'afirmació del dret a la cultura estableix compromisos i obligacions per part dels poders públics, que han de vetllar per poder assegurar l'accés i la participació de totes les persones en la vida cultural, però malauradament sabem que l'escletxa en les zones rurals no és un problema conjuntural sinó més bé històric, al qual també s'ha de fer front. Per a combatre'l, es proposa aprofundir en la democratització de la cultura treballant per una cultura de proximitat que respecte la cultura tradicional, els valors i els ritmes propis de cada territori, perquè la cultura és probablement un dels camps més desiguals que existeixen, on més es trasllada la desigualtat que hi ha en la societat, molt més que en sanitat i en educació.

La ruralitat no és una carència, sinó més bé un espai viu i dinàmic, on allò local, interactua amb allò global sense perdre la seua identitat, perquè la cultura rural és generadora activa de continguts capaços de dialogar amb els desafiaments contemporanis. Els coneixements de cada lloc no són vestigis del passat sinó més bé espais d'aprenentatge plurals que ens proporcionen recursos vàlids per al futur, convertint la pràctica cultural en un procés de mediació comunitària que ofereix un espai de diàleg, de participació i de negociació. D'altra banda, la concentració de la població en àrees urbanes ha relegat l'accés a la cultura en els entorns rurals, on persisteix una notable desigualtat en comparació amb les ciutats. Aquesta situació preocupant requereix de polítiques específiques de cooperació cultural que valoren i enfortisquen els recursos culturals rurals, que superen enfocaments centrats exclusivament en les dinàmiques urbanes que garantisquen la democràcia cultural. Polítiques que, a més, aborden els reptes contemporanis des de la cultura i des de la ruralitat, que enfortisquen el teixit professional, que consoliden el marc dels drets culturals i que a més adapten l'administració pública perquè les poblacions menudes puguin assolir els seus drets culturals.

¹ Municipis en risc de despoblació
[9b49746d-144d-799b-b1b0-88ae46a43f12](https://doi.org/10.1016/j.9b49746d-144d-799b-b1b0-88ae46a43f12)

Tanmateix, per poder-se dur a terme, es necessita d'una mirada flexible i adaptable que atenga i s'adeqüe a les condicions canviants de la creació i de les persones que creen.

Recomanacions

Davant de tot el que anteriorment ha quedat exposat, el Consell Valencià de Cultura, perquè les poblacions de l'àmbit rural puguen assolir els seus drets culturals, recomana el següent:

-S'ha de repensar la política cultural dels pobles des d'una perspectiva de drets humans construint ponts entre identitats, llengües, drets i democràcia cultural. Este enfocament segueix els plantejaments de Nacions Unides i el compliment de l'article 27 de la *Declaració Universal dels Drets Humans* i l'article 15 del *Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals*, que reconeixen el dret de tota persona a participar en la vida cultural.

-En les poblacions ha de ser reforçat el paper fonamental de les biblioteques, arxius i museus en l'accés a la cultura, l'educació i el coneixement. Les biblioteques juguen un paper fonamental perquè poden ser utilitzades per totes les generacions, les quals també poden treballar en conjunt. En localitats sense biblioteques públiques, les biblioteques escolars poden estendre el seu ús més enllà de l'horari lectiu, convertint-se en un recurs accessible per a tota la comunitat. La biblioteca pública és un servei de proximitat, universal i gratuït de caràcter essencial i bàsic que garantix la igualtat i que, per tant, ha d'estar present en tots els territoris i en totes les poblacions, motiu pel qual considerem que la pràctica del bibliobús s'ha de mantindre i ampliar, a més de fer valdre la seua tasca. Els arxius també juguen un paper fonamental en la recuperació de la memòria mitjançant persones, objectes, fotografies..., i la possibilitat de posar en comú entre les diferents generacions els seus continguts. A més, no podem oblidar, per tant, que les biblioteques i els arxius són motors de desenvolupament local.

-L'accés a connexions de qualitat, la disponibilitat de dispositius tecnològics i la implementació de programes d'alfabetització digital són essencials per a reduir l'escletxa digital i assegurar així que totes les persones puguen participar plenament dels avanços que els proporciona la societat de la informació on viuen, per la qual cosa considerem que Internet ha de ser una plataforma accessible i equitativa per a la creació i l'accés a la cultura.

-S'ha d'agilitzar l'adquisició de materials bibliogràfics, al mateix temps que s'han d'impulsar ferramentes de digitalització i de repositoris oberts per a conservar i difondre el patrimoni documental, a més de promoure els arxius com a ferramentes de recuperació de la memòria local i de la identitat comunitària. Les biblioteques han de garantir l'accés als recursos electrònics, i permetre a la ciutadania disfrutar dels serveis culturals de qualitat, a més de promoure la igualtat d'oportunitats en l'entorn digital.

-S'han d'implementar les polítiques de protecció que reconeguen el valor del patrimoni immaterial de les zones rurals, el qual inclou la geografia, el paisatge, les tradicions, els coneixements i les pràctiques, que no podem deixar perdre i que indaguen en el sentit que la presència humana li dona al territori, més enllà de la seua descripció científica o material. A més, s'ha de fomentar la seua preservació tant en àrees rurals com en entorns també urbans on aquestes expressions poden tindre continuïtat.

-S'han de realitzar relectures del patrimoni conservat dirigides cap a la contemporaneïtat dins del marc social i comunitari que genere projectes creatius i sostenibles, respectuoses amb el paisatge i amb l'imaginari, a més que tinguen en compte el present i el futur d'una zona que ja pateix l'envelliment i la masculinització de la població. La ruralitat és un àmbit de treball indispensable en el nostre context contemporani dins de la investigació i el desenvolupament dels drets culturals, i el seu abordatge, des del marc de la sostenibilitat, és encara més important.

-S'ha de posar, més encara, al servici de la població rural la cultura, analitzant les condicions d'equitat en el seu accés, especialment en xiquets, xiquetes i adolescents, sotmesos en la majoria de les ocasions a plataformes homogeneïtzadores. A més, les institucions públiques han de contribuir a que aquestos pobles siguen visitats i coneguts per les seues programacions culturals anuals.

-Les polítiques d'igualtat han d'impulsar un paradigma de reproducció econòmic i sociocultural per al món rural que visibilitze el treball, el coneixement i les lluites col·lectives de les dones per resoldre els problemes que els afecten de manera quotidiana, perquè elles també són articuladores del territori i creadores de cultura. De fet, les dones del món rural són les primeres que reclamen accedir a la cultura en un context, el rural, en el qual constantment han de fer front a les desigualtats de gènere.

Aquest informe serà enviat a protocol habitual, al projecte Acció Estratègica Valenciana Anti-despoblació, coordinada per ESTEPA-Unitat d'Investigació, Estudis del Territori, Paisatge i Patrimoni de la Universitat de València, sota la direcció del catedràtic de Geografia, Jorge Hermosilla Pla, a les diputacions de València, Alacant i Castelló, a la Conselleria de Cultura i a la Direcció General de Cultura i per últim a la Federació Valenciana de Municipis i Províncies.

LOS DERECHOS CULTURALES DE LAS POBLACIONES PEQUEÑAS

Antecedentes en el Consell Valencià de Cultura

Desde el 2009, el Consell Valencià de Cultura está alertando sobre la despoblación como un fenómeno territorial y humano, además de advertir sobre sus múltiples efectos y consecuencias geográficas y sociales, tal y como se ha indicado en los informes “Sobre els despoblats moriscos valencians” de 2009 y “Patrimoni cultural en nuclis poblacionals despoblats” de 2013. En noviembre de 2019, la Comisión de Ciencias realizó en la sede del Consell Valencià de Cultura, al Palacio de Forcalló un microseminario con la participación de personas expertas, entidades y responsables institucionales del que surgieron dos declaraciones, la primera el mismo año sobre el despoblamiento y el medio rural, y la segunda un año después sobre el problema del despoblamiento rural. Más recientemente, en 2025 se ha llevado a cabo la “Nueva Declaración Institucional sobre la Despoblación” surgida de la reunión llevada a cabo el 24 de abril del mismo año, con los responsables de la Acción Estratégica Valenciana Anti-despoblación, coordinada por ESTEPA-Unidad de Investigación, Estudios del Territorio, Paisaje y Patrimonio de la Universitat de València, bajo la dirección del catedrático de Geografía Jorge Hermosilla Pla. También y durante el pasado lleno de noviembre fue aprobado por unanimidad el informe sobre despoblación. Además, y con el fin de concienciar pedagógicamente al alumnado de los centros escolares de la Comunitat Valenciana, el concurso escolar de dibujo y de literatura del Consell Valencià de Cultura de 2020 llevó por título “Desertificación y Despoblación”.

Los derechos culturales son derechos humanos

De los 542 municipios de la Comunitat Valenciana, 172 muestran un índice de envejecimiento superior al 250% lo que indica, en otras palabras, que hay 25 personas mayores de 64 años por cada 10 personas menores de 16 años; y en 200 municipios el índice de dependencia, que incluye las personas de más de 64 y menos de 16 años respecto a las personas de 16 a 64 años, es superior al 60%. El despoblamiento, como proceso que caracteriza el abandono territorial y demográfico, ha sido particularmente intenso en las comarcas de interior y de montaña de la Comunitat Valenciana. En efecto, las comarcas del interior y, especialmente, los municipios localizados en dominios montañosos, con más dificultades de accesibilidad a los cascos urbanos, han experimentado en los últimos 120 años una considerable pérdida de población: aproximadamente el 40% del retroceso demográfico, si bien con contrastadas diferencias entre ellas. El despoblamiento se localiza principalmente en las comarcas de Els Ports de Morella, L'Alt Maestrat, L'Alcalatén, el Alto Mijares, el Alto Palancia, el Rincón de Ademuz, la Serranía, la Plana de Utiel-Requena, el Valle de Cofrentes-Ayora, la Canal de Navarrés, y parte de La Vall d'Albaida, L'Alcoià, y El Comtat. Del mismo modo este fenómeno

se localiza en el sector occidental (interior) de varias comarcas litorales como El Baix Maestrat, La Plana Alta, La Plana Baixa, La Marina Alta y La Marina Baixa².

Los pueblos rurales se enfrentan, desde hace años, a una doble preocupación: la pérdida de habitantes y la pérdida de los derechos culturales, un esfuerzo para preservarlos que se entrelaza con un cambio paradigmático en la política cultural local vista desde una perspectiva de derechos humanos. Los derechos económicos, sociales y culturales, también conocidos como derechos de segunda generación, se incluyeron en la *Declaración Universal de los Derechos Humanos* del año 1948 en su artículo 27, protección que fue desarrollada en el *Pacto Internacional de Derechos Económicos, Sociales y Culturales* del año 1966; y, más adelante en la *Declaración de Friburgo* de 2007, donde se indicaba que al igual que los derechos humanos, los derechos culturales son expresión y exigencia de la dignidad humana. Estos derechos se basan al disfrutar de la cultura en condiciones de igualdad, dignidad humana y no-discriminación, y hace referencia al derecho de las personas a expresarse libremente, a acceder a los patrimonios, valores e identidades, así como a participar en la vida cultural.

La afirmación del derecho a la cultura establece compromisos y obligaciones por parte de los poderes públicos, que tienen que velar para poder asegurar el acceso y la participación de todas las personas en la vida cultural, pero desgraciadamente sabemos que la brecha en las zonas rurales no es un problema coyuntural sino más bien histórico, al que también se tiene que hacer frente. Para combatirlo, se propone profundizar en la democratización de la cultura trabajando por una cultura de proximidad que respete la cultura tradicional, los valores y los ritmos propios de cada territorio, porque la cultura es probablemente uno de los campos más desiguales que existen, donde más se traslada la desigualdad que hay en la sociedad, mucho más que en sanidad y en educación.

La ruralidad no es una carencia, sino más bien un espacio vivo y dinámico, donde lo que es local, interactúa con lo que es global sin perder su identidad, porque la cultura rural es generadora activa de contenidos capaces de dialogar con los desafíos contemporáneos. Los conocimientos de cada lugar no son vestigios del pasado sino más bien espacios de aprendizaje plurales que nos proporcionan recursos válidos para el futuro, convirtiendo la práctica cultural en un proceso de mediación comunitaria que ofrece un espacio de diálogo, de participación y de negociación. Por otro lado, la concentración de la población en áreas urbanas ha relegado el acceso a la cultura en los entornos rurales, donde persiste una notable desigualdad en comparación con las ciudades. Esta situación preocupante requiere de políticas específicas de cooperación cultural que valoren y fortalezcan los recursos culturales rurales, superando enfoques centrados exclusivamente en las dinámicas urbanas que garanticen la democracia cultural. Políticas que, además, abordan los retos contemporáneos desde la cultura y desde la ruralidad, que fortalezcan el tejido profesional, que consoliden el marco de los derechos culturales y que además adaptan la administración pública para que las poblaciones

² Municipis en risc de despoblació
[9b49746d-144d-799b-b1b0-88ae46a43f12](https://doi.org/10.26434/chem:9b49746d-144d-799b-b1b0-88ae46a43f12)

pequeñas puedan lograr sus derechos culturales. Aun así, para poderse llevar a cabo, se necesita una mirada flexible y adaptable que atienda y se adecue a las condiciones cambiantes de la creación y de las personas que crean.

Recomendaciones

Ante todo lo anteriormente expuesto, el Consell Valencià de Cultura, para que las poblaciones del ámbito rural puedan alcanzar sus derechos culturales, recomienda lo siguiente:

-Se tiene que repensar la política cultural de los pueblos desde una perspectiva de derechos humanos construyendo puentes entre identidades, lenguas, derechos y democracia cultural. Este enfoque sigue los planteamientos de Naciones Unidas y el cumplimiento del artículo 27 de la *Declaración Universal de los Derechos Humanos* y el artículo 15 del *Pacto Internacional de Derechos Económicos, Sociales y Culturales*, que reconocen el derecho de toda persona a participar en la vida cultural.

-En las poblaciones tiene que ser reforzado el papel fundamental de las bibliotecas, archivos y museos en el acceso a la cultura, la educación y el conocimiento. Las bibliotecas juegan un papel fundamental porque pueden ser utilizadas por todas las generaciones, que también pueden trabajar en conjunto. En localidades sin bibliotecas públicas, las bibliotecas escolares pueden extender su uso más allá del horario lectivo, convirtiéndose en un recurso accesible para toda la comunidad. La biblioteca pública es un servicio de proximidad, universal y gratuito de carácter esencial y básico que garantiza la igualdad y que, por lo tanto, tiene que estar presente en todos los territorios y en todas las poblaciones motivo por el cual consideramos que la práctica del bibliobús se tiene que mantener y ampliar, además de hacer valer su trabajo. Los archivos también juegan un papel fundamental en la recuperación de la memoria mediante personas, objetos, fotografías..., y la posibilidad de poner en común entre las diferentes generaciones sus contenidos. Además, no podemos olvidar, por lo tanto, que las bibliotecas y los archivos son motores de desarrollo local.

-El acceso a conexiones de calidad, la disponibilidad de dispositivos tecnológicos y la implementación de programas de alfabetización digital son esenciales para reducir la brecha digital y asegurar así que todas las personas puedan participar plenamente de los avances que los proporciona la sociedad de la información donde viven, por lo que consideramos que Internet tiene que ser una plataforma accesible y equitativa para la creación y el acceso a la cultura.

-Se tiene que agilizar la adquisición de materiales bibliográficos, al mismo tiempo que se tienen que impulsar herramientas de digitalización y de repositorios abiertos para conservar y difundir el patrimonio documental, además de promover los archivos como herramientas de recuperación de la memoria local y de la identidad comunitaria. Las bibliotecas tienen que garantizar el acceso a los recursos electrónicos, y permitir a la ciudadanía disfrutar de los

servicios culturales de calidad, además de promover la igualdad de oportunidades en el entorno digital.

-Se tienen que implementar las políticas de protección que reconozcan el valor del patrimonio inmaterial de las zonas rurales, que incluye la geografía, el paisaje, las tradiciones, los conocimientos y las prácticas, que no podemos dejar perder y que indagan en el sentido que la presencia humana le da en el territorio, más allá de su descripción científica o material. Además, se tiene que fomentar su preservación tanto en áreas rurales como en entornos también urbanos donde estas expresiones pueden tener continuidad.

-Se tienen que realizar relecturas del patrimonio conservado dirigidas hacia la contemporaneidad dentro del marco social y comunitario que genere proyectos creativos y sostenibles, respetuosas con el paisaje y con el imaginario, además de que tengan en cuenta el presente y el futuro de una zona que ya sufre el envejecimiento y la masculinización de la población. La ruralidad es un ámbito de trabajo indispensable en nuestro contexto contemporáneo dentro de la investigación y el desarrollo de los derechos culturales, y su abordaje, desde el marco de la sostenibilidad, es todavía más importante.

-Se tiene que poner al servicio de la población rural la cultura, analizando las condiciones de equidad en su acceso, especialmente en niños, niñas y adolescentes, sometidos en la mayoría de las ocasiones a plataformas homogeneizadoras. Además, las instituciones públicas han de contribuir a que estos pueblos sean visitados y conocidos por sus programaciones culturales anuales.

-Las políticas de igualdad tienen que impulsar un paradigma de reproducción económico y sociocultural para el mundo rural que visibilice el trabajo, el conocimiento y las luchas colectivas de las mujeres para resolver los problemas que les afectan de manera cotidiana, porque ellas también son articuladoras del territorio y creadoras de cultura. De hecho, las mujeres del mundo rural son las primeras que reclaman acceder a la cultura en un contexto, el rural, en el que constantemente tienen que hacer frente a las desigualdades de género.

Este informe será enviado al proyecto Acción Estratégica Valenciana Anti-despoblación, coordinada por ESTEPA-Unidad de Investigación, Estudios del Territorio, Paisaje y Patrimonio de la Universitat de València, bajo la dirección del catedrático de Geografía, Jorge Hermosilla Pla, a las diputaciones de València, Alicante y Castelló, a la Conselleria de Cultura y a la Dirección General de Cultura por último a la Federació Valenciana de Municipis i Províncies.